

MEGGYŐZÉSI STRATÉGIÁK AZ *ARS MEDICÁBAN* (1577 K.)¹

KUNA ÁGNES

1. Bevezetés. A meggyőzés, a pozitív attitűd hangsúlyos szerepe a gyógyítás kezdeti szakaszától jelen van, és jól nyomon követhető az orvosi témájú írásokban. A korai orvoslásban az orvos vagy a gyógyító egyik legfontosabb eszköze, „fegyvere” volt a beteg pozitív hozzáállása, melynek számos nyelvi vetülete figyelhető meg. A népi hiedelmek, a gyógyító eljárások, a növények, különböző anyagok haszna, a szavak szuggesztív ereje, a korabeli tudományos ismeretekből fakadó „bizonyosság”, vagy akár a magas presztízsű emberek tapasztalata sok esetben a beteg meggyőzését, pozitív beállítódását szolgálták.

A pozitív attitűd kialakítása, valamint a hatásosság fontossága a vizsgált orvosi könyvben, az *Ars Medicában* is megfigyelhető. Jelen tanulmány ezen meggyőzési stratégiák leírására vállalkozik. Az elemzés a kézirat elektronikus változatán nyugszik (Szabó T. – Bíró 2000). Elméleti háttérét a meggyőzés pszichológiai modellje és funkcionális pragmatika megközelítése adja. A tanulmány jelen bevezető részt követően bemutatja az elemzett korpuszt, valamint helyét a 16. századi orvoslásban és orvosi szöveghagyományban (2). Mivel az orvosi könyvben a meggyőzések jellemzően a receptekben találhatóak, így röviden bemutatom a szövegtípus sémáját/forgatókönyvét, amely a vizsgálat keretét is kijelöli (3.). Ezen sémán belül elemzem a meggyőzés különböző tipikus mintázatait és jellemző nyelvi reprezentációit (4.). Mindezt a meggyőzés tényezőihez kötődő fogalmi kategóriák mentén tárgyalom, így kiemelt szerepet kap a KIPRÓBÁLTSÁG, a HASZNOSSÁG, a BIZONYOSSÁG, az IDŐTÉNYEZŐ, a HITELESSÉG, a GYÓGYULÁS és a szerző ÉN-REPREZENTÁCIÓJA. Az elemzés kitér a gyakorisági tényezőkre és a prototipikalitására, valamint arra, hogy a szövegben az egyes kategóriák egymással átfedésben jelennek meg. Ezek tipikus együttes előfordulásait ugyanakkor jelen tanulmányban csak tendenciaszerűen említem. Végezetül összegzem a kutatás eredményeit (5.).

2. A korpusz bemutatása. Az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars Medica* a legrégebből ránk maradt teljes terjedelmében magyar nyelvű orvosi írás (192 913 szó). Szerzőjének Váradi Lencsés Györgyöt tartják, aki magas rangú, fejedelmi számvivő volt. A hat nagy részre tagolódó, közel 1000 ívrétnyi orvosi könyv 1570 körül keletkezett, és a korabeli orvostudomány színvonalán állt, annak ellenére, hogy számos babonás nézet is fellelhető benne. Az egyes részek betegségeleírásokból és receptekből állnak. Az *Ars Medicára* jellemző, hogy forrásait híven követi, nemcsak a szerkezetben, hanem a hivatkozásokban és a szófordulatokban is (Szlatty 1983: 394). Az *Ars Medica* három kéziratos másolati példányban maradt fenn az utókorra (1577k., 1610, 1757). Az első nyomtatást követően (Varjas 1943) elektronikusan feldolgozva is megjelent (vö. Jakab–Bölcskei 1988; Szabó T. – Bíró 2000).² Jelen kutatás elsősorban a szólistával és keresőszoftverrel kiegészített változaton alapul (Szabó T. – Bíró 2000).

¹ A tanulmány az OTKA K 81315 sz. pályázat támogatásával készült.

² l. még <http://www.mek.oszk.hu/01100/01159/index.phtml> (a letöltés ideje: 2012. 02. 10.)

2.1. Az *Ars Medica* a 16. századi orvosi szöveghagyományban. A 16. században az orvoslásra nagyfokú heterogenitás jellemző: tovább élnek az antik és az arab medicina hagyományai, ugyanakkor kiemelkedő szerepet kap a népi gyógyítás is, ami általában empirikus tapasztalatokon és népi hiedelmeken alapul. Nem elhanyagolható továbbá az istenhít szerepe sem (vö. Benke 2007). Meghatározó tényező az is, hogy a gyógyítás egyszerre tudomány, „filozófia” és gyakorlati tevékenység, amelyben a nép széles rétege érintett.

A vizsgált korban a gyógyítás nemcsak tanult orvosokhoz kötődik: a kevés számú doktoron, patikuson és borbélysebészen túl a gyógyítás nagy részét a nép körében gyógyító specialisták végzik. Ezzel szoros összefüggésben alakul a vernakuláris nyelvű orvosi irodalom is, amelyben a tudományosabb jellegű könyveknek kisebb szerep jut, mint a mindennapi használatú receptgyűjteményeknek, orvosi könyveknek és herbáriumoknak (l. bővebben Pahta – Taavitsainen 2004; Kuna 2011).

Az *Ars Medica* a mindennapi használatú orvosi könyvek közé sorolható, amelyekre általában jellemző, hogy tanult szerzőtől származnak, sokszor idegen, tudományosabb jellegű forrásokon alapulnak; ugyanakkor a gyógyításhoz értő, a nép szélesebb rétegét érintő információkat tartalmaznak. Nyelvezete így általában egyszerűbb, mint a tudományos értekezéseké, ugyanakkor több ponton követi azok szerkezetét, nyelvi sajátosságait. A korabeli orvoslás és az orvosi szöveghagyomány számos jellegzetessége a receptbeli meggyőzések nyelvi kidolgozásában is megfigyelhető.

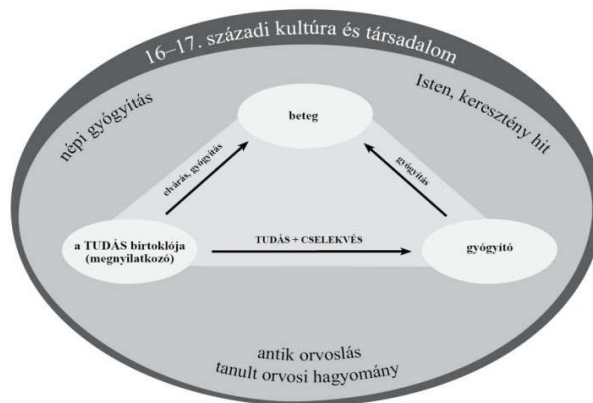
3. Meggyőzés az orvosi receptekben. Az orvosi szövegekben a vizsgált korban a meggyőzések elsősorban a receptekhez kötődnek, amelyek az orvosi szöveghagyomány minden szintjén megtalálhatók, és az orvosi diskurzustartomány egyik központi szövegtípusnak tekinthetők (vö. *discourse domain*, Taavitsainen – Jucker 2010: 5). Az elemzés keretét így nagyban meghatározza a receptek sémája, forgatókönyve, amit a következőkben ismertetek röviden.

3.1. Az orvosi recept sémája. A 16. századbeli recepteknek a mai szűk szakmai, orvos-gyógyszerész interakciónál jóval szélesebb a használati körük; sok esetben az orvos-beteg kommunikáció kezdetei is tetten érhetők bennük. A recept a vizsgált időszakban egy alapszintű szövegtípusnak tekinthető, amelynek több tematikusan szerveződő, illetve tipikus beszédhelyzethez kötődő típusát különböztethetjük meg. Ezek eltérő sztenderdizáltsági fokot mutatnak (vö. Hunt 1990; Stannard 1982; Taavitsainen 2001). Alaptémájának a HASZNOS,³ illetve az erre vonatkozó TUDÁS tekinthető. Ez a különböző altípusokban, illetve az egyes szövegekben különbözőképpen dolgozódik ki jellemzően a ’hogyan csináld’ funkció mentén, sematikus CSELEKVÉSTÍPUSként. A recept mint diskurzus meghatározható egy közös figyelmi jelenetként, amelyben a szerző a címzett figyelmét a nyelvi szimbólumok révén arra irányítja, hogyan csinálhat a címzett egy harmadik személynek vagy saját magának valami HASZNOSAT (vö. Sinha 2001; Tátrai 2011: 31). Ez a közös figyelmi jelenetben, illetőleg a szövegtípus felől megközelítve, a recept forgatókönyvében a három fő résztvevői szerepet is kijelöli. Így megjelenik a tudással rendelkező szerző (prototipikusan E/1.), egy gyógyító személy (prototipikusan E/2.) és a beteg (prototipikusan E/3.) (l. 2. ábra). Az interakció résztvevőin és említett tényezőin túl a kidolgozás módját a gyógyítás és az orvosi szöveghagyomány tágabb kulturális kontextusa is nagyban meghatározza. Ezek együttese alkotja a korabeli recept sémáját, forgatókönyvét (vö. 2. ábra; l. bővebben Kuna 2011). Az

³ A fogalmakat a kognitív nyelvészeti hagyományoknak megfelelően kiskapitálissal jelölöm.

egyres tényezők a meggyőzések kapcsán is előtérbe kerülnek és aktiválódnak, ahogy a későbbi elemzésből is látni fogjuk (l. 5.)

1. ábra: A 16–17. századi orvosi recept forgatókönyve

A receptekben a téma kidolgozásakor megfigyelhetők gyakran előforduló információk (*Fachinformationen*, vö. Stannard 1982: 60–5), amelyek prototipikusan három funkcionális egységbe rendeződnek: *iniciátor* (mire való/mire jó: a betegség, a szer fogalmi bevezetése); *instrukciós rész* (miből, mennyi, hogyan: hozzávalók, mértékek, az utasítás/instrukció, a szükséges eszközök) és a *meggyőzés* (a hatásosság és hasznosság hangsúlyozása) (l. 1-es példa; bővebben Kuna 2008, 2011). A tanulmány további részében a meggyőzést szolgáló részekre és kifejezésekre koncentrálok.

(1) *Ver hasrul*. Szedgied az cyprust, rutath, tongöri szölöt, eggiot föld meg feier borban es igia meg. Probatum est.

(Testi orvosságok könyve 1619 k./1989: 176 [1])

4. Meggyőzés és a pozitív attitűd az *Ars Medicá*ban. A receptbeli meggyőzések mint funkcionális egységek prototipikusan az egyes szövegek végén jelennek meg, gyakran bármilyen recepthez hozzáilleszthetők (l. pl. *probatum est* 'próbált dolog', *sanabitur* 'meggyógyul', *próbált, használ*). A sok esetben latin szöveghagyományból öröklődött kifejezésekre és azok variabilitására a szakirodalom is felhívja a figyelmet (vö. *efficacy phrases*, *tag phrases*, *stock phrases*; Jones 1998; Keszler 2012; Stannard 1982; Taavitsainen 2001). A meggyőzések ezen szövegvégi kifejezései egyrészt a pozitív attitűd kialakítását szolgálják, másrészt a latin minta követésére utalnak, harmadrészt pedig szövegszervező funkciójuk van. Lezárják ugyanis az egyes szövegeket: így a több száz/több ezer receptet tartalmazó gyűjteményekben az iniciátorokon és az azokhoz társuló jeleken (aláhúzás, paragrafusjel stb.) kívül a meggyőzések is kijelölik az egyes szövegek határait. A receptbeli meggyőzésnek a prototípusáról elmondható tehát, hogy az egyes szövegek lezárásaként, annak végén jelenik meg. Jellemzően általános hatókörűek, azaz a receptek szinte minden típusához hozzáilleszthetők. Sokszor kiegészülnek más információkkal, ugyanakkor önmagukban is előfordulhatnak (l.1, 2).

(2) *Fö faiasrul*. Az fekete ürömnek gjükeret megh kel eczetben főzni, az utan az faio före kel kötni, s-megh giogul.

(Medicina Variæ 1598/1989: 677)

A meggyőző funkció, a pozitív attitűd kialakítása azonban nemcsak ezekhez a szöveg végén megjelenő, szinte „automatikusan” használható kifejezésekhez kötődhet. A konvencionizált mintákon túl a fogalmi kidolgozás nagyfokú variabilitása figyelhető meg. A meggyőző kifejezések tulajdonképpen a megnyilatkozó szövegalkotói stratégiájának tekinthetők, amelyet elsősorban a gyógyításhoz és gyógyuláshoz szükséges pozitív attitűd megeremtése ösztönöz. Így a meggyőzés és a pozitív attitűd a korabeli receptekben egymással szoros összefüggésben vizsgálható. A pozitív attitűd természetesen nem jelent tévedhetetlenséget (objektív igazságot, verifikációt, vö. Nuckolls 1993), a beszélői szándék alapján azonban feltételezhető a szövegalkotó ártani nem akarása és szavahihetősége. Az tehát, hogy amit állít, azt valóban jónak, hasznosnak és bizonyosnak véli, és a beteg gyógyulását tartja szem előtt. A pozitív attitűd kialakítása már igen korai évszázadokban a népi és az ún. tudományosabb gyógyítói gyakorlatában is központi szerepet kapott:

[Thirteenth century medical authors] were well aware that one of the strongest wapons they had in therapy was the patient's attitude, and they did all they could to keep him in a positive frame of mind without (if possible) actually lying.⁴

(McVaugh 1997: 216)

A meggyőző kommunikáció célja tehát az, hogy megerősítse vagy megváltoztassa a befogadó(k) hozzáállását az adott tárgyhoz. Jelen esetben, hogy megerősítse a gyógyszer/eljárás hatását. Ennek forrása lehet maga a megnyilatkozó vagy más hiteles személy(ek), az üzenet (szuggesztív jellege), a befogadó érzelmei, tudása (l. bővebben Aczél 2009; Németh 1997; Oláh 1986; Petty – Cacioppo 1986; Varga 2011).

A korabeli receptek esetében a pozitív attitűd már a receptek sémájában is megmutatkozik: TUDÁS arra nézve, hogy hogyan cselekedjél valami HASZNOSat az adott szituációban. Az egyes szövegekben a séma különböző részei aktiválódnak vagy ko-aktiválódnak. Így előtérbe kerülhet a szerző vagy mások tapasztalata, tudása a szer vagy az eljárás kipróbáltsága, hasznossága, bizonyossága; a „terápia” eredménye, a gyógyulás gyorsasága; a beteg vagy a gyógyító érzelmi hozzáállása. Ezek a tényezők szoros összefüggést mutatnak az evidencialitással, a szubjektívizáció és perspektívizáció kérdésével.

A következőkben bemutatom az *Ars Medica* meggyőzéshez és pozitív attitűdhez kötődő fogalmi kategóriáit. Az egyes fogalmakra szerveződő kategóriák megalapozása többre: 1. egyrészt egy nagyobb korpusz feldolgozásán, valamint magán a vizsgált orvosi könyvön (22 db magyar nyelvű kézirat, 4 nyomtatott orvosi munka a 16–17. századból; vö. Kuna 2011); 2. másrészt a korabeli gyógyítás tényezőin (népi és tudományosabb gyógyítás); 3. harmadrészt pedig a meggyőzés pszichológiai megközelítéséről szóló szakirodalman alapul. Ezek alapján az alábbi kategóriákat, azok jellemző nyelvi megvalósulásait,

⁴ [A XIII. századi orvosi írások szerzői] tudatában voltak annak, hogy a gyógyításban az egyik leghatásosabb fegyverük a beteg pozitív hozzáállása. Mindent meg is tettek, amit csak tudtak, hogy a páciens megőrizze pozitívát, lehetőleg úgy, hogy ne kelljen valótlan állítaniuk. (A szerző fordítása.)

valamint gyakoriságát vizsgáltam meg, figyelembe véve a különböző szóalakokat is: POZITÍV SZAVAK, KIPRÓBÁLTSÁG, BIZONYOSSÁG, A GYÓGYULÁS IDŐFAKTORA, A TERÁPIA EREDMÉNYE, HITELESSÉG, KÖZVETLEN TAPASZTALAT (LÁTÁS, HALLÁS, TAPINTÁS), ÉRZELEM (HIT, REMÉNY, ÉRZÉS).

Fontos megjegyezni, hogy az alábbi fogalmi kategóriák nem egyformán tekinthetők prototipikus meggyőzésnek, illetve a szövegekben gyakran egymással átfedésben, egymást erősítve fordulnak elő. Egyes esetekben tipikus együttállások is megfigyelhetők, ahogy azt a példákban is látni fogjuk. Az utolsó két kategóriához (KÖZVETLEN TAPASZTALAT; ÉRZELEM) kapcsolódó kifejezések feltételezésemmel ellentétben elsősorban a betegségekhez, testrészekhez, nem a meggyőzés kifejtéséhez kötődtek, így nem voltak relevánsak a kutatás szempontjából. Az elemzés során összesen több mint 6000 szóalakot vizsgáltam, amelyből 3371 volt összefüggésbe hozható a meggyőzés reprezentációjával, szorosabban azonban összesen 2080 szóalak kötődött a vizsgált funkcióhoz. A továbbiakban az egyes fogalmi kategóriák rövid bemutatására vállalkozom.⁵

4.1. ÁLTALÁNOS POZITÍV ATTITÚD (2080/894). A népi és a tudományosabb igényű gyógyításban egyaránt fontos szerepet kap a verbális szuggesztív, amely alapvetően a pozitív köré szerveződik (vö. Oláh 1986: 178–9; Varga 2005: 152–5). Az ÁLTALÁNOS POZITÍV ATTITÚD kategóriája összetett és vegyes csoportnak tekinthető. Jellemző ezekre a kifejezésekre, szavakra, hogy nemcsak a receptekben, hanem a betegségeírásokban is előfordulnak, valamint sok esetben nem kötődnek kifejezetten orvosi (gyógyítással kapcsolatos) diskurzushoz. Így számos általános kifejezéssel is találkozhatunk (pl. *jó, gyönyörű, okos* stb.). A korpuszban a pozitív szavakat további fogalmi kategóriák mentén vizsgáltam: így a HASZNOS, JÓ, CSODA, SZÉP, GYÖNYÖRŰ, OKOS/BÖLCS, IGAZ, FŐ, TITKOS, LEG- fogalmi reprezentációit figyeltem meg. Az egyes kategóriákon belül igyekeztem a szóalak minél teljesebb körét figyelembe venni. Így például a JÓ esetében 16,⁶ a HASZNOS esetében 32⁷ token gyakoriságát és jellemző előfordulását elemeztem. Az egyes előfordulások esetében megvizsgáltam, hogy melyek azok a kifejezések a szövegben, amelyek a meggyőző funkciót vagy a pozitív attitűd kifejtését szolgálják, illetve melyek nem.⁸ Így például a *fő* esetében a 72 előfordulásból 26 kötődik a meggyőzéshez, a többi elsősorban testrész ('fej'), illetve az *ok* és *rész* szavak jelzőjeként jelenik meg. Az ÁLTALÁNOS POZITÍV ATTITÚD kategóriájában így a megvizsgált 1657 tokenből 894 kötődött a meggyőzéshez. A leggyakoribb fogalmi kategóriákat, azok gyakoriságát, valamint prototipikus reprezentációit szemlélteti az 1. táblázat.

⁵ A példákban az *Ars Medica* elektronikus változatának átirását és hivatkozási rendszerét használom (Szabó T.–Bíró 2000).

⁶ JÓ: *jó, jobb, jobban, jobbat, jobbak, legjobb, legjobban, jobbra, jóból, jóféle, jók, jól, jónak, jóra, jót, jóval.*

⁷ HASZNOS: *haszna, használ, használatát 'hasznát', használatját 'hasznát', használhat, használhami, használja, használna, hasznát, hasznos, hasznosak, hasznosb, hasznosnak, hasznosok, hasznost, hasznot, haszonnal, haszontalan, hasztalanok, hasson, hat, hatható, hathatóbb, hathatóképpen, hathatóssággal; árt, ártalmára, ártalmas, ártalmasb, ártalmasok, ártalmát, ártanak.*

⁸ A többi kategória esetében is ezt a módszert követtem.

1. táblázat: A pozitív szavakat kifejtő alkategóriák

Fogalmi kategória (gyakoriság)	Leggyakoribb nyelvi reprezentáció (gyakoriság)	Példa
HASZNOS (239)	<i>hasznos</i> (74) <i>használ</i> (68)	Az aluvás fölötté <i>hasznos</i> (I. 18a) szárazság ellen <i>használ</i> (I. 22a)
JÓ (548)	<i>jó/jók</i> (447) <i>jobb</i> (67)	Ez is <i>jó</i> ital (I. 19a) <i>nyugodni</i> és <i>veszteg lenni jobb</i> (I. 9b)
CSODA (53)	<i>csoda</i> (27) <i>csodálatos</i> (17)	Ez <i>csoda</i> fő orvosság az ízületek rontására (I. 212b) <i>csodálatos igen használ</i> (I. 146b)
FŐ (26)	<i>fő</i> (26)	Ez orvosság Galenusnak <i>fő</i> és igen titkos orvossága volt az orrvércsorgásról (I. 75b)
OKOS/BÖLCS (12)	<i>bölcs</i> (8)	<i>bölcs</i> embereknek könyvekből (I. 1a)
IGAZ (6)	<i>igaznak</i> (5)	ezt Galenus nem hinné, <i>igaznak</i> sem láttatnék neki (I. 174a)

A táblázatból látható, hogy a pozitív szavak közül a JÓ és a HASZNOS fogalmi köre a leggyakoribb. Az előző általános pozitívattitűd-jelölőnek is tekinthető. Az egész korpuszban a jónak összesen 1012 előfordulása adatolható, amelyek a hozzávalóknak, az elkészítés módjának, az érzelmeknek és számos más tényezőnek a kidolgozásához is hozzájárulhatnak (l. 3).

(3) Rózsaoajt, 2U, rózsavizet, 3U, *jó* ecetet, iU, vess valami sőt bele, és tikmony fejejében habard *jó* erősen öszve, márts ruhát bele és tedd az homlokra (I.3b)

A pozitív attitűd jelölőjeként általában főnevek jelzőjeként (4c, 4i), vagy állítmányként fordul elő legtöbbször (pl. 4a, 4b, 4d).

(4a) Orvoslását ennek igen *jó* érvágáson kezdeni (I. 48a)

(4b) Tejből csinált ételek mindenké *jók* (I. 187b)

(4c) ez ahhoz igen *jó* ír (II. 20b)

(4d) Étél után való okádás is *jó* (III. 15a)

(4e) az többi között ez igen *jó* (III. 15a)

(4f) Kövihalat *jó* enni (III. 16a)

(4g) megvizesített vékony bor is *jó* (III. 18b)

(4h) Igen *jó* az fürdő az ilyen betegnek (III. 19a)

(4i) Tászkás sebnek ez igen *jó* orvosság (IV. 12b)

(4j) Ez ír mindenféle sebnek gyógyítására igen *jó* (V. 4b)

A JÓ kidolgozásában a *jobb* szóalak is gyakran tekinthető, amelyben az összehasonlításon túl a fokozás, a hatásosság még inkább kifejeződik (5a–g).

(5a) soha semmi *jobb* nincs, mint az dara [...] (I. 117b)

(5b) még *jobb* sokkal (I. 120b)

(5c) s még *jobb* annál (IV. 7b)

- (5d) nincs *jobb*, mint [...] (V. 16b)
 (5e) avagy sokkal *jobb* (VI. 5b)
 (5f) ennél *jobb* orvosság nem lehet (VI. 16b)
 (5g) Semmi *jobb* orvosságot penig erről nem mond Dioscorides, mint az fejér hunyort (VI. 24a)

A HASZNOS fogalma szorosabban kapcsolható a receptekhez, mint a JÓ. Ez a téma dolgozódik ki ugyanis a recept sémájában (I. 3.). A HASZNOS leggyakoribb és prototipikusnak tekinthető nyelvi reprezentációja a *hasznos* és a *használ*. Az előbbi jellemzően jelzői (6c, 6g) vagy állítmányi funkcióban jelenik meg (6a, 6b). Gyakran más pozitív tartalmú szó (6c, 6g), illetve az *igen/fölötte* fok-mérték határozó is erősíti (6a, 6f).

- (6a) májnak minden nyavalyáiról igen *hasznos* ez orvosság (I. 149a)
 (6b) igen jó és *hasznos* (I. 212a)
 (6c) Ez igen fő és *hasznos* orvosság (I. 278b)
 (6d) *hasznos* orvosság (II. 23)
 (6e) csodálatos *hasznos* (III. 17a)
 (6f) Az tej penig fölötte jó és *hasznos* is (III. 18b)
 (6g) csoda *hasznos* dolog (V. 5b)

A *használ* mellett is gyakoriak a hatásosság fokozását kifejező határozók vagy határozó értékű tárgyak (7a, 7c, 7g).⁹

- (7a) ezzel kenjed az gutaütött tagot, mert nagyot *használ* (I. 37a)
 (7b) mindenféle nyavalyáról *használ* (I. 59b)
 (7c) Ez orvosság fölötte igen *használ* (I. 65a)
 (7d) Ez csodálatosképpen *használ* (I. 211a)
 (7e) *használ* (II. 15a)
 (7f) nagyot *használ* (III. 15a)
 (7g) nehezen *használ* az orvosság az ilyeneknek (VI. 13b)

A pozitív attitűd, valamint a meggyőző funkció kidolgozásában a JÓ és HASZNOS kategóriáján túl a CSODA, a FŐ, az OKOS és az IGAZ jelenik meg gyakrabban. A *csoda* sok esetben más pozitív vagy a gyógyulás időpontjára vonatkozó kifejezéssel együtt fordul elő (8a–h).

- (8a) *csoda* hamar meggyógyítja (I. 294b)
 (8b) *csoda* nagy hasznát látod meg ez orvosságnak (I. 309a)
 (8c) *csoda* dolgot látsz hamar való napon (II. 18b)
 (8d) *csoda* hasznos (III. 14b)
 (8e) sebtisztítani *csoda* jó víz ez (V. 5a)

⁹ A későbbiekben érdemes lesz nagyobb hangsúlyt fektetni a polaritás kérdésére. Az elemzésben ezt is figyelembe vettem, így megvizsgáltam az *ártalmas*, *haszontalan* szavakat, illetve *nem/se + hasznos/használ* típusú szerkezeteket. Ez utóbbiból 2-2 példát, illetve a (7g)-ben hozott *nehezen használ*-t találtam. Ezek alapján megállapítható, hogy a negatív szavak használata nem jellemző, és ha megtalálható is, több esetben pozitív jelentéstartalommal fordul elő (pl. *nem haszontalan*).

(8f) Ez *csodálatos* fő orvosság sárgaságról, vízkórságról (I. 166a)

(8g) *csodálatos* hasznos (III. 17a)

(8h) *csodálatos* igen meggyógyítja (VI. 31b)

A *fő* jellemzően az orvosság vagy a doktorok jelzőjeként jelenik meg (9a–e). Sok esetben párosul tehát a harmadik személyekre való hivatkozással (l. 4.6.), ami a *bölcs* és az *igaznak* esetében is megfigyelhető (10a, 10b, 11a).

(9a) Ezzel úgy élj, mint *fő* orvossággal (I. 81a)

(9b) *Fő* orvosság ez (I. 98a)

(9c) sok *fő* orvosdoktorok (I. 163b)

(9d) Csodálatos *fő* orvosság ez és igen megpróbáltatott az havivérfolyásnak elindítására (I. 253a)

(9e) igen *fő* ír ez (V. 10b)

(10a) *bölcs* Aristoteles így írja (I. 277b)

(10b) ezt mondják az *bölcs* fizikusok (I. 277b)

(11a) Apaffi István ez orvosságot magán *próbálta meg*, és igen igaznak találta (I. 214a)

Az elemzésből és a példákbl láthattuk, hogy a POZITÍV SZAVAK kategóriája nagy és vegyes csoportnak tekinthető, amelyben a JÓ és a HASZNOS kidolgozása a leggyakoribb. A korpusz példái arra is rámutattak, hogy az egyes pozitív attitűdöt kifejező szavak és kategóriák gyakran egymást erősítve jelennek meg. Így számos pozitív tartalom-kifejtés kiegészül más ugyanilyen funkciójú kifejezésekkel (6b, 8d), illetve a továbbiakban elemzendő IDŐTÉNYEZŐVEL (8a), KIPRÓBÁLTSÁGGAL (9d), a GYÓGYULÁSSAL (8a), valamint neves orvosokra és ismert emberekre való hivatkozással (5g, 11a).

4.2. KIPRÓBÁLTSÁG (2080/133). A receptbeli meggyőzés gyakori esete az egyes eljárások, gyógyszerek kipróbáltságára való hivatkozás, ami nagymértékben a latin nyelvű orvosi szövegek mintáit követi (*probatum est*). Az egyes készítmények kipróbált volta a 16. században természetesen nem mai értelemben használatos, hanem sokszor saját tapasztalaton, látáson, hallomáson alapul (vö. Eamon 1994).

A korpuszban összesen 134 szóalakat elemeztem, amelyből 133 a vizsgált fogalmi kategóriát dolgozta ki. A nyelvi reprezentációk közül a leggyakrabban a személytelen *próbált* (74) és *megpróbáltatott* (29), valamint a jellemzően harmadik személyű, konkrét személyhez lehorgonyzott *próbálta* (13), *megpróbálta* (4) szóalajok fordulnak elő (12f). Az első személy csak két esetben jelenik meg (12e, 24a).

A KIPRÓBÁLTSÁG nyelvi reprezentációi jellemzően a receptek végén találhatók, és sokszor változatlan formában, önmagukban állnak. Ez figyelhető meg például a *próbált* (18), *próbált dolog ez* (19), illetve a *próbált orvosság ez* (31), valamint a *megpróbáltatott* számos előfordulásánál (12a, 12c, 12i; 13a, 13e). Ezek a szóalajok mondatközbe ékelve csak ritkán jelennek meg (12g, 13b), illetve ritkán horgonyzódnak le személyhez (12e, 12f, 13b). A PRÓBÁLTSÁG intenzitását hangsúlyozhatják az idő- (*sokszor*), hely- (*sok tartományokban*), valamint a fok-, mértékhatározók (*igen, fölötte*). Az is megfigyelhető továbbá, hogy a PRÓBÁLTSÁG a meggyőzés más fogalmi kategóriáival, vagy egy egész meggyező „történettel”, „ígérettel” együttesen dolgozódik ki (12h, 13d; 13b). A szövegvégi sematikus megjelenés, a rövidség, valamint a gyakoriság (134-ből 133 meggyőzéshez kötődik) alapján a KIPRÓBÁLTSÁG kifejtése a prototipikus receptbeli meggyőzések közé sorolható.

- (12a) *Próbált.* (I. 4a)
 (12b) Ez igen sokszor *próbált* dolog. (I. 15a)
 (12c) *Próbált* orvosság ez. (I. 32a)
 (12d) Ez igen *próbált* dolog. (I. 40b)
 (12e) Igen *próbált* orvosság sokszor ez enmagam által. (I. 97a)
 (12f) *Próbált* orvosság ez Krechmer János által. (I. 160b)
 (12g) Útifüvet, lencsét főzz össze vízben, kösd ezzel, *próbált* dolog, hogy harmadnapra gyógyult gyermek ez orvossággal meg. (I. 242a)
 (12h) Bizonyos és *próbált* orvosság ez. (I. 312b)
 (12i) *Próbált* dolog ez. (V. 15a)
 (13a) Ez igen *megpróbáltatott.* (I. 15a)
 (13b) Ez orvosság *megpróbáltatott* sok vénembereken kik látásukban megfogyatkoztak, kik azután szinte úgy láttanak, mintha ifjak voltak volna. (I. 49b)
 (13c) Ez orvosság sokszor *megpróbáltatott.* (I. 55a)
 (13d) Fölötte *megpróbáltatott* és bizonyos orvosság ez. (I. 55b)
 (13e) *Megpróbáltatott.* (I. 129a)
 (13f) sok tartományokban *megpróbáltatott* (I. 298a)
 (13f) Ez sokszor *megpróbáltatott* (I. 298b)

A *próbálta* és *megpróbálta* személyekhez lehorgonyzódva dolgozza ki a meggyőző funkciót (14a–h). Ebben az esetben az eljárás vagy a szer kipróbált voltát egy hiteles személyre való hivatkozás is támogatja. Megfigyelhetjük, hogy a HITELESSÉG majdnem mindig egy harmadik, konkrét, jellemzően teljes névvel megnevezett, az adott korban ismert, magyar személyben reprezentálódik (kivételem 14f), akinek olykor a címe és rangja is ki van fejtve (14b, 14c). Ezek a meggyőzések szintén a receptek végén találhatóak, és más fogalmi kategóriákkal együtt is előfordulhatnak (14e).

- (14a) Bebek István *próbálta.* (I. 2b)
 (14b) Fráter György kincstartó *próbálta.* (I. 15b)
 (14c) Ezt Váradi prépost *próbálta meg.* (I. 293b)
 (14d) Ezt Zilahi Ferenc *próbálta meg.* (I. 293)
 (14e) Ezt Bajoni István *megpróbálta,* és igaznak találtatott. (I. 295a)
 (14f) Ezt egy vénasszony *próbálta* (I. 295b)
 (14g) Ezt Balassa Menyhárt *megpróbálta* (I. 295b)
 (14h) Ezt Kávássy Kristóf *megpróbálta* Husztban. (I. 300b)

Összességében elmondható, hogy a KIPRÓBÁLTSÁG a korabeli orvosi receptek egyik prototipikus meggyőzésének tekinthető. Ez több szinten is megmutatkozik: egyrészt egyes előfordulásai változatlanul, szinte minden recepthez hozzáilleszthetők; másrészt szöveget lezáró pozíciójuk is ezt erősíti. Megfigyelhető, hogy a kidolgozása sok esetben egy hiteles forrás vagy más meggyőzést kifejtő fogalmi kategória együttes megjelenésével történik.

4.3. BIZONYOSSÁG (2080/69). A BIZONYOSSÁG kifejtése, illetve hangsúlyozása a beszélő tudásreprezentációjának a része. Ezen fogalmi kategórián belül 133 szóelőfordulást vizsgáltam, amelyből 69 kötődik a meggyőző funkcióhoz. Ebben a kategóriában központi szerepet kap a polaritás: a leggyakoribb ugyanis az elsődlegesen pozitív tartalmat kifejező

kétség nélkül (29) (kivéve pl. 15c). A *kétségged* (4) és a *kétségtelenül* (2) is hasonló szerepben fordul elő (15h, 15j), bár egy esetben a halál bizonyosságát dolgozza ki (15i).

- (15a) Álmot hoz *kétség nélkül*. (I. 15b)
- (15b) Megöli a férgeket *kétség nélkül*. (I. 70a)
- (15c) De lehet *kétség* az olyan beteghez, az ki sok időtől fogva volt sárvízzel elfolyva. (I. 157a)
- (15d) *kétség nélkül* meggyógyul (I. 177a)
- (15e) *kétség nélkül* használ az vese fájdalmáról (I. 208a)
- (15f) megforrasztja minden *kétség nélkül*, meg is gyógyítja (I. 215b)
- (15g) Ebben *semmi kétség nincsen* (I. 280a)
- (15h) Ebben ugyan *semmi kétségged ne* legyen (I. 46a)
- (15i) *kétségtelenül* az olyan meghal (I. 109b)
- (15j) *kétségtelenül* meggyógyul (I. 217b)

A BIZONYOSSÁG pozitív polaritású, nem inverz kifejtése elsősorban a *bizony* (11), *bizonyyal* (8), *bizonyos* (12) szóelőfordulásokhoz kötődik. Néhány esetben a halál bizonyossága jelenik meg (16d, 16i), de leggyakrabban a gyógyulás vagy az orvosság biztos volta hangsúlyozódik. Ez több esetben összekapcsolódik más meggyőző funkciójú kifejezésekkel (pl. GYÓGYULÁS: 16c, 16g; PRÓBALTSÁG: 16l; a beteg emocionális attitűdje: 16e, 16g; Istenre vagy harmadik személyre való hivatkozás: 16e, 16h). Mindez a beteg pozitív beállítódását szolgálja.

- (16a) *Bizony* orvosság (I. 97b)
- (16b) *Bizony* dolog, hogy megindul a vizelet. (I. 227b)
- (16c) *bizony* dolog, hogy meggyógyul (I. 317a)
- (16d) *bizonyyal* meghal (I. 13a)
- (16e) *bizonyyal* higgyed, hogy Isten meggyógyít (I. 160a)
- (16f) Megpróbált orvosság ez *bizonyyal* (I. 165b)
- (16g) *Bizonyyal* higgyed, hogy meggyógyul (I. 200a)
- (16h) Bairus *bizonyyal* írja, hogy ez orvossággal igen sokakat meggyógyított (I. 290a)
- (16i) Ha a gutaütött ember tajtékot túr, halálnak *bizonyos* jele. (I. 34a)
- (16j) Ha penig hasa megyen avagy beteges vért hány ki száján, *bizonyos* jele, hogy meggyógyulásra fordult. (I. 112a)
- (16k) Igen *bizonyos* orvosság ez. (I. 204a)
- (16l) *Bizonyos* és próbált orvosság ez. (I. 312b)

A meggyőzés kötődhet a gyógyuláshoz vagy annak az idejéhez is. Ezek gyakran összekapcsolódnak, ahogy a példákból is látni fogjuk.

4.4. IDŐTÉNYEZŐ (2080/179). A népi orvoslásban fontos szerepet kap az időtényező, így például az, hogy a gyógyító eljárás hány napig zajlik, vagy hogy a gyógynövényeket, milyen napon szedik stb. (vö. Oláh 1986: 166–7). A gyógyszerek elkészítése gyakran kötődik mágikus számokhoz: sokszor jelenik meg a három (és többszöröse), valamint a hét napon/héten át tartó kezelés (*három nap cselekedjed ezt* I. 103a). Ezeknek az eljárásoknak jellemzően szuggesztív ereje is van, ugyanakkor nem tekintem az elemzésben őket meggyőzésnek. Az időtényező kapcsán olyan kifejezéseket vettem figyelembe, amelyek közvet-

lenebbül kapcsolódnak a gyógyító folyamat eredményéhez. A vizsgált 568 szóalak közül 179 kötődött szorosabban a meggyőzéshez. Ezek közül a leggyakrabban a *soha* (55), *hamar* (44), *azonnal* (32) és a *mindjárt* (18) fordult elő.

A *soha* esetében fontos szerepet kap a polaritás. Jellemzően a gyógyulás vagy a gyógyszer/eljárás pozitív volta kerül előtérbe (17a, 17j), ugyanakkor több esetben a betegség végletes kimenetele is kidolgozódhat (17e, 17i).

- (17a) *soha* oly erős fájdalom nem lehet, kit harmadnapig meg nem gyógyít (I. 2b)
- (17b) meg nem hagy részegedni *soha* (I. 10a)
- (17c) azonnal megszabadul, *soha* többé reá nem jó [a betegség], avagy ha jó is, de igen ritkán (I. 31a)
- (17d) *soha* az kórság többé nem bántja, ha Isten akarja (I. 31a)
- (17e) Ez betegség ritkán avagy *soha* inkább meg nem gyógyul (I. 34a)
- (17f) *soha* meg nem gyógyulhat (I. 105a)
- (17g) *soha* ennél jobb orvosság nem lehet (I. 151a)
- (17i) ebből aztán senki nem gyógyulhat meg *soha* is (I. 154a)
- (17j) *Soha* ennél jelesb orvosság nem lehet (I. 185b)
- (17k) *soha* jobb annál nincsen (IV. 7b)

Az *azonnal*, a *hamar* és a *mindjárt* szóelőfordulások általában a gyógyulás gyors bekövetkezését jelzik. Jellemzően az eljárás eredményének idejét jelölik és halmozva vagy más meggyőzéshez, illetve pozitív attitűdöt kifejtő kifejezéssel együttesen jelennek meg. Kevés esetben figyelhető meg az időtényező és a negatív végkifejlet nyelvi kidolgozása (18a, 18c).

- (18a) fölötte erős nyavalya, ki elvégre igen *hamar* meg is öli az embert (I. 38b)
- (18b) a fogad fájása *hamar* elmúlik (I. 83a)
- (18c) *hamar* meghal (I. 137a)
- (18d) igen *hamar* való napon meggyógyul az seb (I. 304b)
- (18e) igen *hamar* meggyógyítja (V. 5b)
- (18f) *azonnal* megszűnik a fájdalom (I. 3a)
- (18g) az gyomornak fájása *azonnal* meglássúdik (I. 47b)
- (18h) az nyillalást is *azonnal* elveszi (I. 126a)
- (18i) *mindjárt* meglássítja az főnek fájalmát (I. 3a)
- (18j) *azonnal mindjárt* eláll az csuklás (I. 138a)
- (18k) *mindjárt* meggyógyula (I. 174a)
- (18l) *mindjárt* eláll róla (IV. 12a)

Összességében elmondható, hogy a gyógyulás idejét kifejtő szavak sok esetben hozzájárulnak a pozitív attitűd kidolgozásához, ugyanakkor nem tekinthetők prototipikus meggyőzésnek. A nyelvi reprezentációk magas arányban nem a meggyőzésre irányulnak, hanem a gyógyítás egyéb körülményeire. Ezt mutatja az is, hogy az 568 vizsgált szóalakból csupán 179 volt összefüggésbe hozható a szorosabb értelemben vett pozitív attitűddel. A példák közül azt is láthattuk, hogy a szóalakok önállóan *soha* nem fordulnak elő meggyőző funkcióban, más meggyőzéshez kötődő kifejezések hatását erősítik, hangsúlyozzák. Legtöbbször a

GYÓGYULÁShoz, illetve a gyógyító eljárás EREDMÉNYÉhez kapcsolódnak. A továbbiakban ez utóbbi fogalmi kategóriára térek ki.

4.5. EREDMÉNY/A BETEGSÉG TÁVOZÁSA (2080/649). A beteg pozitív hozzáállását, beállítódását erősítheti a pozitív jövőorientáció, így a betegség megszűnésének a kidolgozása. Ebben az esetben a terápia vagy a gyógykészítmény eredménye, hatása kap hangsúlyos szerepet. A korpuszban összesen 723 szóalakat vizsgáltam, amelyben a gyógyulás kerül előtérbe. Ezek közül 649 kötődött meggyőzéshez vagy a pozitív attitűd kialakításához. Az EREDMÉNY kategóriáján belül a GYÓGYULÁST és a BETEGSÉG MEGSZŪNÉSÉT kifejtő kifejezéseket, illetve az ÉL és MEGHAL fogalmi kidolgozását elemeztem.

A receptekben központi szerepet játszik a gyógyulás (kommunikatív cél), ami közvetlenebb módon a *meggyógyul* (74), *meggyógyítja* (70) és a *meggyógyít* (20) révén dolgozódik ki leggyakrabban. Ezek legtöbbször a szöveg végén, önállóan vagy más meggyőzést szolgáló kifejezésekkel együtt fordulnak elő. Így kiegészülhetnek a betegségre (19k) vagy a gyógyulás idejére vonatkozó információkkal (19d, 19e, 19g), illetve bizonyosságot (19c), hiteles személyt (19a) vagy a beteg hitét előtérbe helyező meggyőzési stratégiákkal (19m).

(19a) azt írja Galenus, hogy ezzel *meggyógyul* (I. 5a)

(19b) Ezt gyakorta műveljed, s *meggyógyul* (I. 15a)

(19c) Kétség nélkül *meggyógyul* (I. 86a)

(19d) harmadnap múlva *meggyógyul* (I. 166a)

(19e) igen hamar való napon *meggyógyul* az seb (I. 304b)

(19f) *meggyógyítja* (I. 67a)

(19g) három éjjel *meggyógyítja* (II. 19b)

(19h) *meggyógyítja* az hideglelést (III. 20a)

(19i) három kötéssel *meggyógyítja* (IV. 12a)

(19j) csodálatos igen *meggyógyítja* (VI. 31b)

(19k) minden hurutlástól *meggyógyít* (I. 103a)

(19l) *meggyógyít* ez orvosság (I. 107b)

(19m) bizonynal higgyed, hogy Isten *meggyógyít* (I. 160a)

A gyógyulás közvetlenebb módon is kidolgozódhat, ahol a betegség távozása, megszűnése és annak módja kerül előtérbe. A meggyőzés ezen nyelvi reprezentációi a korabeli betegségkonceptiókról is sokat elárulnak. A betegség megszűnése kifejtődhet TÁVOZÁSKént (*megindul, elindul, eltávozik, elmegy, elhagy*), MEGÁLLÁSKént (*megáll, eláll*), TISZTULÁSKént (*kitisztul, megtisztul, tisztítja*), SZABADULÁSKént (*megszabadul, megszabadít*), ENYHÜLÉSKént (*megenyhít*), MEGERŐSÍTÉSKént (*megerősíti*), a beteg rész ELRONTÁSKént (*elront*), ÚJULÁSKént (*újítja*), a betegség ELÜZÉSEKént (*elűzi, kiűzi*) vagy ELVESZTÉSEKént (*elveszt, elveszti*). Ennek megfelelően a betegség metaforikusan lehet a TESTBEN KÖZLEKDŐ ÁLLAT/ERŐ, MOCSKOSSÁG, RABSÁG vagy NEHÉZSÉG/TEHER is.

A korpuszban 336 a betegség megszűnését kidolgozó kifejezést vizsgáltam, amelyek közül 283 kapcsolódik szorosabban a meggyőzéshez. A leggyakoribb alkategóriákat a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat: A betegség MEGSZŪNÉSÉNEK fogalmi alkategóriái

fogalmi alkategória	gyakoribb nyelvi reprezentáció	Példa
TÁVOZÁS (KEZDETE)	<i>elindítja, megindítja, elindul, megindul</i>	<i>elindítja</i> hirtelen és azonnal (I. 225b) az hurutlást megöregbíti és inkább <i>megindítja</i> (I. 117a) <i>Elindul</i> az vizelet (I. 227a) Az fájdalom megkönnyebbedik, az kő <i>megindul</i> (I. 210b)
MEGÁLL, ELÁLL	<i>megállatja, eláll, megáll</i>	<i>megállatja</i> ez az fájdalmat (I. 177a) mígnem <i>eláll</i> az vérhaj (I. 189a) <i>megáll</i> az nyilallás (I. 116b)
TISZTULÁS	<i>megtisztítja, tisztítja, kitisztítja</i>	az fejet <i>megtisztítja</i> , és az fájdalmat elveszi (I. 77a) az mellett <i>megtisztítja</i> minden nedvességtől (I. 120a) <i>kitisztítja</i> az hurutot (I. 103a) Tüdődét erősíti és megtartja, az torkodat is <i>tisztítja</i> . (I. 100b)
SZABADULÁS	<i>megszabadul, megszabadít</i>	kösd az sebre, s <i>megszabadul</i> (VI. 23b) kórságtól <i>megszabadít</i> , és minden hitvány vért kitisztít (I. 112a)
ENYHÜLÉS	<i>megenyhíti</i>	hideglelésnek minden hévségét <i>megenyhíti</i> , és meg is gyógyít (III. 6a)
ERŐSÍT	<i>megerősíti</i>	az szívet <i>megerősíti</i> és jó vért csinál (I. 124a)
KIŪZÉS	<i>kiűzi, elűz</i>	<i>kiűzi</i> az férgeket, és az szertelen fájást is elveszi (I. 84b) csodálatosképpen <i>kiűzi</i> az fővényt, és megtisztítja az veséket (I. 211a) hurutot <i>elűz</i> (I. 144a)
ELRONTÁS	<i>elrontja</i>	<i>elrontja</i> az követ (I. 213a)
ELVEVÉS, ELVESZTÉS	<i>elveszi, elveszt</i>	Isten segítségével <i>elveszi</i> az hályogot (I. 51a) <i>elveszi</i> mindjárast az fájdalmat (III. 25b) mindenféle fakadékot <i>elveszt</i> (II. 4b)
ÚJULÁS	<i>újítja, megújítja</i>	az tüdőt igen élteni, <i>újítja</i> és erősíti (I. 100b) az látást megtisztítja és az embernek az elméjét is <i>megújítja</i> (I. 49b)

A fenti fogalmi kategóriákon túl a gyógyulás konceptualizálódhat KÖNNYEBBÜLÉSKÉNT, MEGGLASSULÁSKÉNT, KEVESEBBÉ VÁLÁSKÉNT, valamint a négy testnedvhez kötődően SZÁRAZABBÁ/NEDVESEBBÉ/HIDEGEBBÉ/MELEGEBBÉ VÁLÁSKÉNT egyaránt (a testnedveméletről I. bővebben Duin – Sutcliffe 1992/1993: 18). Megvizsgáltam továbbá az egészség skálájának két végpontját is: az ÉLET és a HALÁL kifejtését. Megfigyelhető, hogy az ÉLET sokkal ritkábban jelenik meg nyelviileg, mint a HALÁL vagy a GYÓGYULÁS. A gyógyítás negatív végkifejlete, a negatív meggyőzés a halálhoz kötődően 67 esetben adathozható; leggyakrabban a *meghal* (40) és a *halálos* (13) szóalakokhoz köthető. A GYÓGYULÁShoz hasonlóan a HALÁLnak kidolgozódhat az ideje (20b, 20c), a bizonyossága és egyéb körülményei is. A *halálos* leginkább jelzőként jelenik meg (20e, 20f, 20g).

- (20a) bizonynal *meghal* (I. 13a)
 (20b) *meghal* harmadnapig (I. 24a)
 (20c) hamar *meghal* ez az ember (I. 109b)
 (20d) kétségtelenül az olyan *meghal* (I. 109b)
 (20e) szerzi az nehéz és *halálos* fájdalmakat az apró hurkákban (beleeknek lehet fordítani) (I. 179a)
 (20f) mert ez igen *halálos* fű (I. 292b)
 (20g) ezt ne orvosoljad bátor, mert *halálos* himlő (II. 24a)
 (20h) [hátgerinc csontnak a kiesése] igen *halálos* (V. 23a)

Megfigyelhető tehát, hogy a negatív végkifejlet is megjelenik a receptekben, összességében azonban elmondható, hogy leginkább a pozitív attitűd kialakítása a jellemző. Ez, ahogy láthattuk, fogalmilag nagyon változatosan konceptualizálódik.

A meggyőzéshez kötődően az utolsó nagy kategória, amellyel foglalkozom a meggyőzés forrásához és egyéb hiteles személyek említéséhez kötődően a HITELESSÉG. Röviden kitérek továbbá a gyógyításra vonatkozó TUDÁS reprezentálásának módjára is a MONDÁShoz és ÍRÁShoz kapcsolódóan.

4.6. HITELESSÉG – A MEGGYŐZÉS FORRÁSA (2080/179). A meggyőzés, valamint a pozitív attitűd kialakítása szorosan összefügg a tudás forrásával, illetve annak reprezentációjával; azaz a nyelvi tevékenység azon általános jellemzőjével, hogy a megnyilatkozó az interakció során a dolgokat különböző kiindulópontból reprezentálhatja (*perspektivizáció*, vö. Langacker 1987, 2008; Sanders–Spooren 1997, Tátrai 2005). A fenti kategóriákban jellemzően a megnyilatkozóknak mint a gyógyításra vonatkozó TUDÁS birtoklójának a nézőpontja érvényesül különböző jelöltségi fokon (*szubjektivizáció*). Ugyanakkor például a KIPRÓBÁLTÁSÁG kategóriájánál számos személyhez lehorgonyzott meggyőzési stratégiával találkozhatunk (12e, 12f, 14a–14h), ahol a tudatosság szubjektuma sok esetben egy konkrét, harmadik személyre helyeződik át (*perspektivizáció*). Mind a szubjektivizáció, mind a perspektivizáció szolgálhat a HITELESSÉG forrásaként.

Mindkét esetben fontos szerepet kapnak a korabeli orvoslás tényezői, valamint a kialakult szöveghagyomány mintázatai. Így például megfigyelhető az isteni akarat megjelenése és az antik medicina hagyományainak a kidolgozása is. Ez utóbbi a meggyőzések vonatkozásában elsősorban az antik és arab szerzőkre való hivatkozást jelenti, ami a skolasztikus gondolkodási mód szerves részét képezi (vö. *scientific-thought styles*; vö. Pahta–Taavitsainen 1995; Taavitsainen 2001). Habár egyre több kritikai gondolat fogalmazódott meg az antik neves orvosok nézeteivel szemben, még sokszor a 16. században is tévedhetetlenek tartották őket. Ezt bizonyítja Dubois-Sylvius párizsi professzor kijelentése, mely szerint „az emberi test megváltozhatott az ókor óta, de Galénosz nem tévedhetett” (Benke 2007: 107).

A neves orvosokra, személyekre való hivatkozás a korpuszban is jól nyomon követhető. A HITELESSÉG forrásának vizsgálatában összesen 156 szóalakat (elsősorban személynevet) elemeztem, amelyből 71 külföldi orvosokhoz, filozófusokhoz kötődött.¹⁰ A leggyakrabban Galénusra (36), Hippocratesre (13), valamint Dioscoridesre (9) való hivatkozás fordul elő. Ezenkívül Avicennát, Aristotelest, Matthiolust, Rasist és számos más gyó-

¹⁰ A nevek esetében a forrásban használt írásmódot követem.

gyítót, illetve tudóst is említ a szerző. Ezek a személyek jellemzően a meggyőzéshez kötődnek, a szer vagy eljárás pozitív hatását hivatottak erősíteni. A forrás megjelölésének leggyakoribb nyelvi konceptualizációja a függő idézet: *személynév + mondja/írja*, esetleg *dicséri* (21a, 21c, 21e, 21h). Ezek főmondatai olykor megjegyzésszerűen zárójelben találhatóak meg (21g). Több esetben a szerző véleménye is megfogalmazódik a propozicionális tartalomra nézve (21b, 21c).

- (21a) melegen az fülbe töltését igen dicséri ez nyavalyáról *Galenus* (I. 68b)
- (21b) Jóllehet ezek igazak, de ezt *Galenus* nem hinné, igaznak nem láthatnák neki (I. 174a)
- (21c) Az mint *Galenus* írja, ezzel igen sokan gyógyultanak meg (I. 213a)
- (21d) Nemhiában mondja *Hippocrates* (I. 109a)
- (21e) azt mondja *Hippocrates*, hogy nehéz és hosszú betegségek következnek (I. 252a)
- (21f) Ez orvosságot, az mint *Galenus* és *Dioscorides* írják, *Mithriades király* találta volt az dög ellen. (III. 28b)
- (21g) valaki ezt megessi vagy megissza (az mint *Dioscorides* mondja), azon szédelgést indít (VI. 10a)
- (21h) azt az bölcs *Aristoteles* így írja. (I. 277b)

Magyar orvosok és ismert főurak is hozzájárulhatnak a HITELESSÉG kidolgozásához jellemzően a *valaki próbálta* (14a–14e, 14g, 14h) vagy *valakinek az orvossága* kifejezések révén (22a–22c). Megfigyelhető továbbá olykor általános gyógyító személyekre és a tapasztalatukra való hivatkozás is (14f, 22d, 22e).

- (22a) *Kakoni Ferenc orvossága*. (I. 54b)
- (22b) *Adorján doktor orvossága*. (I. 96b)
- (22c) *Pesti András orvossága*. (I. 225a)
- (22d) És azt mondják az bölcs *fizikusok* (I. 277b)
- (22e) mint *Galenus* és *Avicenna* mondják, és az azután való *doktorok* is (VI. 11a)

A személyekhez való lehorgonyzáson túl a hitelesség forrása eltolódhat az Istenbe vetett hit irányába is. A vizsgált korban a tudományosabb és a népi, empirikus orvoslásban is megjelenik az a nézet, hogy Isten a testnek és a léleknek a fő orvosa, és a gyógyulás az ő kezében van. A korpuszbeli példákban leggyakrabban az isteni akarat kerül az előtérbe (23a, 23d, 23g, 23h), valamint a beteg hite (23c).

- (23a) soha az kórság többé nem bántja, ha *Isten* akarja (I. 31a)
- (23b) *Isten* segítségéből elveszi az hályogot (I. 51a)
- (23c) bizonynal higgyed, hogy *Isten* meggyógyít (I. 160a)
- (23d) *Isten* akaratjából megnehézkedik ('teherbe esik') (I. 270b)
- (23e) és ez napok után adja *Isten* az élő lelket beléje (I. 274a)
- (23f) Első gondja legyen, hogy *Isten* ígését hallgassa és könyörögjön (III. 27a)
- (23g) rea nem ragad az mirigy [ha *Isten* is akarja] (III. 28b)
- (23h) *Isten* ha akarja, megoltalmaztatol az dögötől (III. 28b)

Megfigyelhető tehát, hogy a megnyilatkozó más személyek tapasztalatát, tudását, valamint az isteni akaratot is forrásként használja a meggyőző kommunikáció érdekében. A

tudás harmadik személyhez való lehorgonyzása egyúttal azzal is jár, hogy a megnyilatkozó propozicionális tartalmában megfogalmazott információért vállalt felelőssége csökken. Ez jellemzően a meggyőzés hatásosságára nincs negatív hatással, hiszen a megnyilatkozó magas szakmai vagy társadalmi presztízzsel bíró emberekre vagy magára az Istenre helyezi át a tudatosság szubjektumát. A felelősség csökkentése felfogható egyfajta távolító stratégiának is, amely a megnyilatkozótól indul (*referenciális középpont*, vö. Sander–Spooren 1997). A skálán ezután a címzettek számára is valószínűleg ismert főurak, doktorok állnak, akik személyiségük, megbízhatóságuk vagy egy megtörtént (és többé-kevésbé ellenőrizhető) sikeres gyógyulás révén fejtik ki a meggyőző hatást. Ezek a kifejezések sok esetben a *valaki próbálta* típusú kifejezésben dolgozódnak ki, amely közvetlenebb tapasztalatként hat, mint az időben és térben távolabb eső neves doktorok tudása, amely kevésbé ellenőrizhető, illetve reprezentálása is közvetlenebb; sokszor a *valaki mondja/írja* konceptualizációja. A legnagyobb távolság és a legminimálisabb „ellenőrizhetőség” az Istenre való hivatkozásokban figyelhető meg, aki azonban a gyógyulás bizonyosságának fő forrásaként jelenhet meg. Összességében megállapítható, hogy a megnyilatkozótól való távolodással csökken a megosztott információkért vállalt felelőssége, ugyanakkor a meggyőző hatás a forrásként használt személyek presztízse vagy hatalma miatt nem.¹¹

A külső forrásokon túl a szerző közvetlenül kifejtett énreprezentációit is vizsgáltam. Az ÉN megjelenése az egész korpuszban nyomon követhető, de nem számottevő.¹² Ez az önmegnevezésen és az E/1-es személyes névmáson túl leginkább igei személyragokhoz kötődik. Az igék elsősorban a KÖZLÉS (*mond, ír*) szemantikai körébe tartoznak. Megfigyelhető továbbá a T/1. személy használata is.

(24a) Ez orvosságot *én, Váradi Lencsés György megpróbáltam*, és igen igaznak találtatott. (I. 77b)

(24b) *én* nem *hiszem* azért, hogy senkinek azt odaadhassák (VI. 15a)

(24c) tüdőnek vétkés voltát *mondom* (I. 110a)

(24d) Valamely orvosságokat oda alá *írtam* az hasmenésről, mindennel azokkal jó az hasat kívül kötni (I. 183a)

(24e) mindazokat mívelje, az kiket *megírtunk*, az hideglelésből való főfájásról ahol *írtunk* (I. 8a)

A személydeixissel szoros összefüggésben áll a TUDÁS módja, a metapragmatikai tudatosság kifejtése, amely sok esetben az ÍRÁShoz vagy a MONDÁShoz kötődik, ahogy ezt számos példa is mutatja (pl. 21c, 21e, 24d, 24e). Ennek részletes elemzésére, és a különböző személyekhez való lehorgonyzására nem vállalkozom, mert csak részben kötődik a meggyőzéshez. A továbbiakban összegzésként ismertetem a vizsgált kategóriák gyakoriságát, majd végezetül a kutatás eredményeit.

¹¹ Számos dokumentum és korabeli per anyaga bizonyítja, hogy a külső forrásokra való hivatkozás a vizsgált korban nemcsak az orvosi szöveghagyomány, valamint a pozitív attitűd kialakításának az egyik lehetséges módja, hanem valóban a gyógyító önvédő, felelősségváró stratégiájának is a része (vö. Jones 1998; R. Várkonyi 1990). Ezen túl a hiteles, külső forrás bevonása sokszor a babonás hiedelmeket is próbálja kiküszöbölni (vö. Szabó T. 1979).

¹² Az énreprezentációnál azt is szem előtt kell tartani, hogy a magyar szerző a másolás során forrásait sokszor szó szerint követte, átvéve a külföldi szerzők szófordulatait, önreprezentációit is (vö. Sztatky 1983).

4.7. A meggyőzést kidolgozó kategóriák gyakorisága az *Ars Medicá*ban. Az elemzésből láthattuk, hogy a leggyakoribb kategóriának az ÁLTALÁNOS POZITÍV ATTITÜDŐT (43%), illetve a gyógyítás EREDMÉNYÉT (31,2%) kidolgozó kifejezések tekinthetők. Ezekben belül is a JÓ (26,34%), a HASZNOS (11,5%), valamint a BETEGSÉG MEGSZŰNÉSE (17%), illetve a GYÓGYULÁS (9,42%) konceptualizációja a legjellemzőbb. Ezt követik az IDŐTÉNYEZŐT (8,6%), a HITELESSÉG forrását kifejtő (7,5%) nyelvi reprezentációk. Végezetül megállapítható, hogy a KIPRÓBÁLTSÁG (6,4%), valamint a BIZONYOSSÁG (3,3%) konceptualizálódik a legkevesebbszer (l. **3. táblázat**).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a legnagyobbnak tekinthető ÁLTALÁNOS POZITÍV ATTITÜD, illetve az EREDMÉNY kategóriája vegyes csoportot alkot, amelyben további alkategóriák szerepelnek. Az elemzés arra is rámutat továbbá, hogy a gyakori előfordulás nem jelenti automatikusan, hogy a meggyőzés prototípusáról beszélhetünk.

3. táblázat: A meggyőzés fogalmi kategóriái és gyakoriságuk

Fogalmi kategória	előfordulás (2080/)	százalékos arány
POZITÍV SZAVAK	894	43%
JÓ	548	(26,34%)
HASZNOS	239	(11,5%)
egyéb	107	(5,15%)
EREDMÉNY	649	31,2%
MEGSZŰNIK + ELÁLL	353	(17%)
MEGGYÓGYUL	196	(9,42%)
ÉL-HAL	84	(4%)
egyéb	16	(0,77%)
IDŐTÉNYEZŐ	179	8,6%
SZEMÉLYEK	156	7,5%
KIPRÓBÁLTSÁG	133	6,4%
BIZONYOS	69	3,3%

5. Összegzés, eredmények. A vizsgálat rámutatott arra, hogy az *Ars Medicá*ban a meggyőzés és a pozitív attitűd egymással szoros összefüggésben, egyfajta közös funkcióként kezelhető, amely a beteg pozitív beállítódását szolgálja. Ennek a kidolgozása számos fogalmi kategóriához kötődik a recept sémáján belül. A meggyőzés forrása lehet a megnyilatkozó, az üzenet szuggesztív jellege, magas presztízsű személy és a befogadó attitűdje egyaránt. Az elemzésből kitűnt, hogy ezek jellemzően együttesen aktiválódnak egy-egy szövegen belül. Azt is megállapíthattuk, hogy a különböző nyelvi reprezentációk eltérő mértékben tekinthetők konvencionizáltaknak, illetve prototipikusnak.

A recept sémája, valamint a kialakult szöveghagyomány alapján a receptbeli meggyőzés prototípusára jellemző, hogy a szöveg végén található, a recept minden altípusához hozzáilleszhető, önállóan és más meggyőzést szolgáló kifejezésekkel együtt is előfordulhat. Így a leginkább prototipikusnak tekinthető nyelvi reprezentációknak a HASZNOSSÁG, a MEGGYÓGYULÁS és a KIPRÓBÁLTSÁG fogalmi kidolgozásai, valamint a szöveghagyomány alapján a külső forrásra való hivatkozás (HITELESSÉG) tekinthető. Az egyes kategóriák eloszlásában, a konceptualizáció módjában természetesen eltérések lehetnek az egyes recept-

beli altípusokban (gyógynövényes, érvágáshoz, flastromhoz kötődő recept), illetve az orvosi szöveg hagyomány eltérő szintjein (mindennapi receptgyűjtemény, herbárium, sebészirat stb.). Ezek összevetése, valamint az egyes európai nyelvek meggyőzőeszmintázatainak az elemzése későbbi kutatási feladatként fogalmazódik meg.

További kutatási kérdés, hogy milyen módon vizsgálható a fent bemutatott meggyőzési stratégiák hatása, hatékonysága. Történeti adatok hiányában nem rekonstruálható a címzettek és a befogadók véleménye, beállítódása; ugyanakkor a modern pszichológiai kutatások segíthetnek valamelyest ebben. A jelenkori orvos–beteg kommunikációban a szuggesztiók vizsgálatának széleskörű szakirodalma ismert. Varga Katalin (2011: 26–8) aktuális kutatásait figyelembe véve a hatékony szuggesztiók felépítésének legfontosabb szabályai között említi a pozitívítást (pozitív megfogalmazást), az ismétlést, az időzítést (időtényező), a motiválást, a célra való összpontosítást, a hasznosítást, a jövő-orientációt, a truízmust (nyilvánvalóságot). Mindezek a tényezők a vizsgált korpuszban és a korabeli orvosi receptekben általában is fellelhetők. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárására, a meggyőzés történeti folyamatjellegére az orvos–beteg kommunikációban a későbbiekben érdemes nagyobb hangsúlyt fektetni.

FORRÁS

- Medicinae Variae* 1598/1989 = *Medicinae Variae*. Melius Péter Herbáriumához kötött receptek (1598); kiadta Hoffmann Gizella 1989: *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 11–52.
- Szabó T. Attila – Bíró Zsolt 2000: *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530–1593)*. CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/Szombathely/Veszprém.
- Testi orvosságok könyve* 1619 k./1989 = Szentgyörgyi János: *Testi orvosságok könyve* (1619. k.); kiadta Hoffmann Gizella 1989: *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 173–201.
- Varjas Béla (kiad.) 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*, Kolozsvár, Sárkány Nyomda. (<http://www.mek.oszk.hu/01100/01159/index.phtml>)

HIVATKOZÁSOK

- Aczél Petra 2009: Meggyőző kommunikáció. A tervezés, az üzenet, a kód és a hatás retorikája, in Simigné Fenyő Sarolta szerk.: *A meggyőzéstől a manipulációig*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 15–32.
- Benke József 2007: *Az orvostudomány története*, Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- Duin, Nancy – Dr. Sutcliffe, Jenny 1992–1993. *Az orvoslás története*, Budapest, Medicina.
- Eamon, William 1994: *Science and the secrets of Nature: books of secters in medieval and early modern culture*, Princeton, Princeton University Press.
- Hunt, Tony 1990: *Popular Medicine in thirteenth-century England: introduction and texts*, Cambridge, D.S. Brewer.

- Jakab László – Bölcskei András 1988: *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*, Debrecen, KLTE.
- Jones, Claire 1998: Formula and formulation: 'efficiency phrases' in medieval English medical manuscripts, *Neuphilologische Mitteilungen* **99**, 199–209.
- Keszler Borbála 2012: A meggyőzés eszközei a régi magyar receptekben, in Balázs Géza – Veszelszki Ágnes szerk.: *Nyelv és kultúra*, Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság.
- Kuna Ágnes 2008: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16. századtól napjainkig, in Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 270–8.
- Kuna Ágnes 2011: *A 16–17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális-kognitív keretben*, Budapest, ELTE (Doktori disszertáció)
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar I. Theoretical prerequisites*, Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A basic introduction*, New York, Oxford University Press.
- McVaugh, Michael Rogers 1997: Two Montpellier Recipe Collections, *Manuscripta* **20**, 175–80.
- Németh Erzsébet 1997: A meggyőzés, a hitelesség és az orvosi munka hatékonysága, *Lege Artis Medicinae* **7/12**, 830–9.
- Nuckolls, Janis B. 1993: The semantics of certainty in Quechua and its implications for cultural epistemology, *Language in Society* **22/2**, 235–55.
- Oláh Andor 1986: „Újhold, új király!” (*A magyar népi orvoslás életrajza*), Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pahta, Päivi – Taavitsainen, Irma 1995: Scientific 'thought-styles' in discourse structure. Changing patterns in a historical perspective, in Wärvik, Brita – Tanskanen, Sanna-Kaisa – Hiltunen, Risto eds.: *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference* (Anglicana Turkuensia 14.), Turku, University of Turku, 519–29.
- Pahta, Päivi – Taavitsainen, Irma 2004: Vernacularisation of scientific and medical writing in its sociohistorical context, in Taavitsainen, Irma – Päivi, Pahta eds.: *Medical and scientific writing in late medieval English*, Cambridge, CUP. 1–19.
- Petty, Richard E. – Cacioppo, John T. 1986: *Communication and persuasion: central and peripheral routes to attitude change*, New York.
- R. Várkonyi Ágnes 1990. Közgyógyítás és boszorkányhit (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához), *Ethnographia* **101/3–4**, 384–437.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997: Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View, in Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisele-Waugh, Linda eds.: *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*, Amsterdam, Benjamins, 85–112.
- Sinha, Chris 2001: The epigenesis of symbolization.
<http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf> (a letöltés dátuma: 2010.04.05.)
- Stannard, Jerry 1982: Rezepliteratur als Fachliteratur, in Eamon, William ed.: *Studies on Medieval Fachliteratur*, *Scripta* **6**, Brussels, Omirel, 59–73.
- Szabó T. Attila 1979. Melius Péter és a kolozsvári Herbárium, in *Melius Péter: Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről és hasznairól*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó T. Attila, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

- Szlatky Mária szerk. 1983. „Minden doktorságot csak ebből készítek.” *Szemelvények orvosi kézikönyvekből*, Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. 2010: *Trends and developments in historical pragmatics*, in Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma eds.: *Historical Pragmatics*. (Handbooks of Pragmatics Vol. 8.). Berlin/New York, De Gruyter Mouton. 3–30.
- Taavitsainen, Irma 2001: Middle English recipes: Genre characteristics, text type features and underlying traditions of writing, *Journal of Historical Pragmatics* 2, 85–113.
- Tátrai Szilárd 2005: A nézőpont szerepe a narratív megértésben, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 207–29.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Varga Katalin 2008: A szuggesztiók jelentősége az orvos–beteg kommunikációban, in Pilling János szerk.: *Orvosi kommunikáció*, Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt. 147–63.
- Varga Katalin szerk. 2011: *A szavakon túl. Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*, Budapest, Medicina Kiadó Zrt.